

Немања Крстић

УДК 316.356.2; 305-055.1/.2

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ниш

Прегледни научни рад

СИМБОЛИЧКЕ ПОДЕЛЕ ПОРОДИЧНОГ ПРОСТОРА³

Сажетак: Инспирисан идејама симболичких подела, граница и борби, рад улази у анализу породичних подручја у којима се ови процеси реализују у пракси. Главна питања која се разматрају везана су за генерацијске разлике као поводе за исцртавање граница, затим, родне диференцијације породичног простора, као и генералне сукобе око дефинисања породичних форми и идеолошких позиција са којих се наступа. У свако подручје је укључена анализа позиције и дистрибуције моћи актера чиме се у везу доводе структурални услови неједнакости и њихово симболичко прерађивање у социјално пожељне нормативе и праксе.

Кључне речи: породични простор, поделе, род, породичне форме, моћ.

Увод

Концепт симболичких граница примењен на подручје породичних пракси, указује на значај генерацијских и родних релација, али и на консеквенце сусрета различитих културних идентитета које могу довести до географске поделе породичног простора. Претпоставка је да симболичке борбе у подели простора добијају на интензитету у породицама чија је структура знатно шира, као на пример у случају вертикално проширених породица (ВПП – Милетић-Степановић 2011), а она је нарочито важна јер се у њој сусреће већи број генерација. Ово је посебно важно јер се

---

³ Рад је настао у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који се реализује при Центру за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

проблем дистрибуције моћи између старијих и млађих чланова у породици третира на другачије начине: на једној страни постоји идеја о равноправности родитеља и деце (Gidens 1992; Castells 2010; Beck & Beck-Gernsheim 2002), а на другој се говори о односима доминације, која је најчешће смештана у руке старијих и обухвата контролу аспеката телесности младих, на пример, сексуалности (Фуко 2006), одређивање породичних тема (Hess and Handel 1994) али и надзор над укупним активностима деце (Kurz 2006). Ови односи доминације и субординације нису само видљиви у релацијама старијих и млађих већ су исто тако важни у исцртавању граница родних улога. Унутарпородични простор хетерогених партнера је испуњен родним границама, питањима коме припада првенсто у кухињском простору, старању о деци или располагању породичним буџетом (Vogler et al. 2008a, 2008b; Sonnenberg 2008; Bennett et al. 2010).

Међутим, у раду не желимо да се задржимо на динамици породичних односа проистеклих из хетеросексуалног партнерства, већ да се дотакнемо и проблема дефинисања породичног простора, другим речима, које форме породичног живота уопште могу ући у подручје породице, од облика који претендују да прошире опсег породичног па све до субјективних деконструкција породице. Ова тема је позната као симболичке борбе око дефинисања породице или идеолошки "рат" око породице (Berger & Berger 1983; Јовановић и Крстић 2014; Милић и Томановић 2010). Дакле, овде се полази од шире дефинисаног појма породичног простора, суштински ослоњеног на Бурдијеов концепт социјалног поља (Bourdieu 1985; Бурдије 2004), који се не заснива на географски одређеним координатама простора, већ замишљеног поља које обухвата идеје друштвених актера и њихове праксе. Статистички подаци о ширењу кохабитационих заједница (Kiernan 2002; Nazio 2008) законско изједначавање хомосексуалних и хетеросексуалних бракова у одређеним земљама, судске пресуде у вези са родитељским статусом и правима трансексуалних особа (Мршевић 2013; Hooghe & Meeusen 2013), па чак и питања генетски пројектованог потомства и редефинисање улоге старатеља (Макги 2002), дају за право да се идеје о породицама које не претпостављају хетеросексуални пар и њихову биолошку децу, узму у разматрање.

Додатну важност овој теми даје чињеница да, када је реч о симболичким поделама, ту се никада не ради само о формалним границама без социјалних консеквенци и темељних неједнакости. Симболичке поделе по правилу носе различиту дистрибуцију моћи и интенцију да се моћ спроведе у праксу, наметањем своје позиције као исправне, нормалне, боље, али и читав систем механизма за подвргавање сопственој визији, исправљање одређеног држања или пак присиљавање на специфично понашање и организовање живота других (Bourdieu 1984; Lamont and Molnár 2002). Због тога је неопходно поћи од различитих виђења поро-

дичних форми и пракси, али се не задржати на плуралитету, већ испитати консеквенце настојања да се своја позиција наметне другима као једини исправни *modus vivendi* (Lamont 1992; 1993).

Посебан осврт кроз цео рад је дат ситуацији породица у Србији. Иако је намера била да се Србија узима као пример за све истраживане теме, специфичност друштвених и политичких услова је одредила нека питања и теме као доминантне. Тако су се издвојили проблеми депатријархализације и дестрадиционализације породице, оштар сукоб перспектива на линији очувања/промена форме традиционално схваћене породице који смо окарактерисали као симболичку борбу између чувара постојећих дефиниција и перцепција и промотера тенденција за њихово “омекшавање” и коначну промену. Теме обухватају и врло важне проблеме егализације генерацијских и родних односа у породици, затим процесе сегментизације простора проширених породица првенствено путем диференцирања генерацијских културних пракси.

Интиман или заједнички и приватни или јавни

За породицу се често везују два пара опозитних категорија, приватно насупрот јавном и заједничко насупрот интимном. Породица се у неким сликама појављује као простор који има јасну границу у односу на спољашњост, на оно што се схвата као јавна сфера. И та граница је врло важна, постоји читав спектар тема и проблема који су намењени породичном кругу, и које не би требало разматрати ван породице, или их износити пред *outsider*-е. Ако се не поступи тако, породица се осећа изневереном, чак и повређеном, јер је приватна ствар напустила простор којем припада и постала део своје супротности.

Такође, ова релација приватног и јавног прожима уређивање стамбеног простора, који је одувек био предмет нормирања (Segalen 2009: 310). Идејом како треба да изгледа удобан породични дом и чиме треба да буде опремљен бави се готово целокупна индустрија намештаја за домаћинство, која од породице прави потрошачку јединицу са јасном потребом за естетским изражавањем идентитета. Трендови иновирања ентеријера постају одредница савремености породица. Дакле, породица у приватној атмосфери одређује стил уређења дома и ужива у њему, док се произвођачи намештаја истовремено баве тиме како да тај избор учине што индивидуалнијим, и то тако да изгледа као да они заправо само излазе у сусрет специфичним потребама породица, а не и да креирају те изборе, а тиме остваре главни циљ и (п)остану првенствени избор.

Када се са ове перспективе пређе на породични дом као засебну јединицу и сагледа унутрашња динамика, појављује се подела коју смо означили терминима интимно и заједничко. Једноставно, сваки члан породице жели простор у породичном дому за који суверено може рећи да је само његов, или барем, да је већим делом дана резервисан за његове потребе, и да постоје заједнички делови стана/куће који су доступни сваком члану породице и где се обично окупљају сви. Иако ово делује као генерална норма, приватне просторије породичног дома су заправо плод модернизације породица и уплива грађанског концепта приватности породичног простора у перцепцију већине становника савремених друштава до којег су, због вечите оскудице са породичним простором, најтеже дошле радничке породице. Куће су у деветнаестом и двадесетом веку дизајниране, грађене тако да одговарају нуклеарној породици, фаворизујући норму хетеросексуалне, патријархалне породице (Bell 1991). Распоред просторија опредељивао је идеју моногамне, репродуктивне породице, тиме што се простор конституише малим собама за децу око гравитационе тачке, велике дневне собе. И данас је овакаво географско уређење породичног дома доминантно, али треба још поменути да је парцијализација и приватизација просторија које су биле заједничке много израженија, тако да је за највећи број породица незамисливо делити исту просторију за спавање, или чак исти кревет, а у богатим западним друштвима и делити исту просторију за личну хигијену, па чак и гледање телевизије.

Проблем са оваквом потребом за дељењем породичних просторија настаје у домаћинствима где број чланова далеко превазилази број просторија. Такав пример постоји у случају вертикално проширених породица у Србији, у којима једну стамбену јединицу деле најмање две породичне јединице. У оваквим околностима свакој просторији прети могућност да постане мултифункционална и стави се у погон заједничких активности, а укине право на константну приватност појединаца. Према истраживању резиденцијалности вертикално проширених породица, дневна соба у таквим становима често и не постоји или, када постоји, поред функције дневног боравка има и функцију спаваће собе. Поред тога, искуства чланова проширених породица показују и тешкоће у очувању интимности младог брачног пара, која је нарушена праксом чланова родитељске породице да без поштовања основних норми пристојности – куцање пре уласка или најаве, улазе у просторију која је намењена њима. Ауторка студије о проширеним породицама у Србији овоме додаје и чињеницу да долазак младе девојке у породични дом мужа, у већини случајева напуштајући место свог рођења и одрастања, значи и кидање приватних веза са пријатељицама и отежавање могућности да се створе нове интимне везе са људима из окружења. Допринос томе даје културолошко негирање слободе жена да ступају у такве односе у новој средини.

За разлику од њих, мушарци су у прилици да негују постојећа пријатељства, било окупљењем у свом дому, било изласцима из њега. Проширене породице такође због просторне ограничености нису у прилици да испуне норму постојања дечије собе (Милетић–Степановић 2011: 174–176).

Потребно је додати и то да савремено опремање стана доприноси профилисању заједничких насупротив интимним просторијама у дому. Распоред кућних апарата и спецификација њихове намене уређују визуру породичног дома, па тако кухињски елементи захтевају посебан део којем сви чланови имају неометан приступ; фрижидер, шпорет, сто за ручавање морају бити приступачни у свако доба дана сваком члану на такав начин да њихово коришћење неће узнемирити остале. С дуге стране, употреба персоналних рачунара подразумева потпуно другачије окружење, интиман простор где дневна активност на интернету или другачија употреба компјутера (играње игрица, гледање филмова и других видео садржаја, слушање музике, употреба у професионалне сврхе) захтева одсуство осталих чланова и што већи степен интимности.

Парадоксално, иако се породица често схвата у категоријама интимности,⁴ разматрањем самог појма интимности и пракси нетрадиционалних култура дошло се да сазнања да је она већег интензитета између пријатеља, у смислу размене дубоких емоција и мишљења, него између чланова породице, затим, једнако интензивна је и сексуална интимност између љубавних партнера, а потпуно забрањена између родитеља и деце, или између деце; иако допуштена брачним партнерима, она је строго ограничена изван заједничког простора (Morgan 2009: 13). Другим речима, разноликост међу моделима интимности и бриге указује на то да интимност више није могуће сагледавати само из угла породице, те је неопходно увести разгранатије парадигме које се пре оријенишу на идеје пријатељства. Тиме се заправо руши дихотомија хетеросексуално/хомосексуално као и социјално конструисана дистинкција различитих врста осећања и односа, што практично значи да свако може да створи интим-

---

⁴ “Увећање форми породичне приватности, где интимне везе са породицом и домом постају важније, заправо се појављују као супротност променама које су ступиле у професионалном животу и на тржишту рада. Схватање дома као раја у бездушном свету постало је популарно у социолошким анализама и неки подаци могу да га подрже. Поред тога, генерално можемо да додамо аргумент који говори о значају интимних веза уопште; веза на којима појединци морају да раде и које су извор међусобне подршке, поверења, вишеструке присности. Ова интимност превазилази “конвенционално” хетеросексуалне брачне или породичне односе и укључује диверзитет сексуалности и пријатељстава. Неке од њих могу бити краткотрајне али то не поништава њихов значај. Заправо, крхкост тих веза може да повећа њихову пожељност” (Morgan 2009: 120).

ност јер је то квалитет везе који је значајан сам по себи, а не због тога што се њоме остварује одређена сврха (Gabb 2008: 65).⁵

Породични дом је очигледно област где се моћ нормативно дистрибуира, што свакако доводи до неједнакости у породичном дому. Право на коначно одређивање приватних и заједничких просторија имају родитељи, иако се тежи томе да се деци одреди просторија где ће они бити “своји на своме”; најстарији имају првенство у коришћењу заједничких просторија, или моћ да наруше приватност млађих уколико сматрају да је то неопходно, и то различитим стратегијама контроле, на пример, проверавањем мобилног телефона, надгледањем употребе интернета, одређивањем ко од пријатеља/ца може да дође код њих кући и са ким могу да проводе време, строгог надзора партнерских односа итд. (Kurz 2006). Штавише, родитељи су ти који додељују просторији атрибут приватне, или чак индивидуализују одређену собу, као собу најстаријег сина, млађе деце, и томе слично. Прописивање прикладног понашања и коришћења одређених просторија такође припада њима, па су одређене сексуалне активности, попут мастурбације, недопустиве, а ова рестрикција је посебно релевантна за заједничке просторије (Фуко 2006). Њихова доминантност се огледа и у ограничавању непристојних садржаја и осетљивих тема у заједничкој просторији када је породица окупљена, од пребацивања канала на којем се емитује експлицитни сексуални садржај (или других превентивних мера – закључавање канала тог типа) до прећутног укидања тема које би подразумевале разговор о сексуалним искуствима. Социјална позиција деце је у овом сегменту позиција подчињености родитељским концептима пристојности у употреби заједничких просторија. У оваквој констелацији породичних односа, након стицања сексуалног идентитета, млађи чланови породице развијају стратегије за његово очување као личне ствари, сакривен и притајен у ситуацијама где је непожељан и опасан, а отворен у социјално “безбедним” околностима.

На крају треба додати да је неопходна опрезност у разматрању појма породичне интимности, посебно у смислу који му придаје Гиденс дефинишући је као међусобну отвореност између једнаких којом се уједно самооснажује нарација о себи и којом се, даље, откривају квали-

---

⁵ На трагу разматрања интимности у породицама, Геб (Gabb 2008: 64–65) закључује да се социолошке студије интимности и сексуалности сусрећу у четири чворне тачке: интимност је повезана са сексуалношћу и (хеторо)сексуалним везама које карактеришу функционисање породица; демократизација међуљудских односа је довела до трансформације интимности; интимност и породични односи су отеловљене праксе које се доживљавају у одређеним просторима, већим делом код куће; праксе интимности показују повезаност између јавног и личног, сачињене кроз акте интимног грађанства.

тети осећања и квалитети односа родитеља и деце базираних на једнакости и пријатељској блискости (Giddens 1992), како би се избегла замка генерализације “западног” искуства интимности на културе које не познају у потпуности такву праксу. На пример, култура интимне везе брачног пара Лаху народа са југозапада Кине је знатно другачија него западњачка и она се у већој мери манифестује као хармонично функционисање пара кроз заједничке породичне и социјалне одговорности него кроз приватну емоционалну повезаност мужа и жене (Jamieson 2011: 2). Затим, примери Макасар народа из Индонезије где постоји традиција родно одвојеног живота младих жена и мушкарца све док родитељи и рођаци не уговоре брак између двоје младих, након чега следе ритуална спајања младе и младожење која би их најпре приближила кроз комуникацију, а онда и створила интимније односе. Слично је и са односом између родитеља и деце, где се претпоставља глобализација демократског принципа једнакости у породици западног модела, док анализе култура азијског континента показују да се не ради о тако једностраном процесу, већ да се, поред повећане интимности родитеља и деце, бележи и повећана лојалност колективним вредностима и поштовање старијих. Та повећана афективност према деци представља посвећивање које ствара дугорочну захвалност деце, те се може видети као стратегија којом се обезбеђује гаранција да ће се и деца старати о родитељима када доживе дубоку старост. Штавише, политика једног детета у Кини се види као ојачавање моћи ауторитета старијих у односу на младе (Jamieson 2011; Croll 2006).

Генерациске разлике

Према Смиљки Томановић и Сузани Игњатовић, на генерацију у породичним односима се може гледати и као на структурални и као на релациони концепт. У првом смислу она се посматра кроз систем друштвених положаја типичних за породичну групу, који у зависности од величине породице може да буде једноставнији или сложенији, а у другом смислу као мрежа међуутицаја и размене (Томановић и Игњатовић 2004: 40).

Свака генерација као старосна група поседује специфичне карактеристике које је разликују од других генерацијских група, али и којима се супротставља у свакојаким социјалним ситуацијама. Свакидашња арена сучељавања генерација је породица у којој поред разумевања и интимности између чланова, због високог интензитета социјалних контаката, стално искрсавају сукоби на тој релацији. Дакле, односи између генерација генерално обилују сукобима око дефинисања одређених проблема, ра-

зликама у потребама које се базирају на различитим дневним ритмовима живота, искуствима, али и неједнаким приступима релевантним ресурсима. Стога свака индивидуална намера мора да рачуна на генерацијски контекст породице, да узима у обзир важност генерацијских разлика.

Један од механизма за заобилажење проблема генерацијског сукоба у продици јесте излагање младих из родитељских породица и оснивање својих, процес познат као породична индивидуализација. Ипак, вероватноће за овакав исход зависе од више фактора, али се издвајају економски и културни. Да ли и у којој мери ће се људи опредељивати да живе у мањим породицама зависи од могућности да воде независан живот, да поседују некретнину и довољно велика примања за такав начин живота (Rios 1991). Такође, уочава се да, са повећањем економског благостања, људи имају све мању потребу да свој животни простор деле са више особа па се у Европи бележи снажан тренд опадања броја особа по домаћинству, али и опредељења за самачки живот (Daly 2005). Према подацима Еуростата, број особа по домаћинству континуирано је у опадању, а може се запазити и обрнута сразмера између висине БДП-а и броја чланова домаћинства, па је најмањи број чланова по домаћинству у економски најбогатијим земљама ЕУ (Слика 1 и Слика 2). Такође је у порасту и број особа које живе саме, као и број таквих домаћинстава у богатијим земљама ЕУ: према подацима из 2011. године у земљама ЕУ, од људи који живе у приватном дому, било је 62 287 298 особа које живе саме, што је 13,6%. Ако овоме додамо и податке о заступљености проширених породица у ЕУ из 2007. године, који показују мали удео оваквих структура породичног живота (у земљама старим чланицама 2% – Е15⁶, и 10% у новим чланицама – Е10⁷) (према Miletić-Stepanović, 2011: 106), можемо закључити да мултигенерацијска домаћинства ишчезавају, а да се интензивира индивидуализација животног курса.

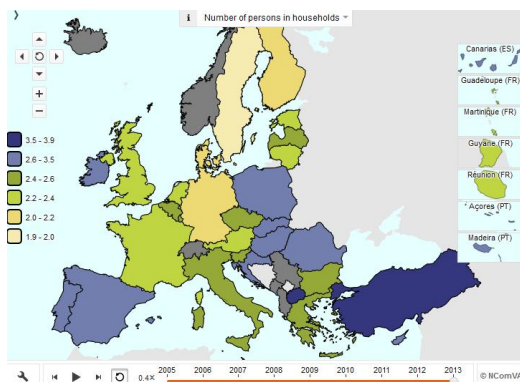
---

⁶ У Е15 спадају Аустрија, Немачка, Италија, Холандија, Велика Британија, Шведска, Финска, Данска, Луксембург, Белгија, Шпанија, Грчка, Португалија, Ирска и Француска.

⁷ У Е10 спадају Малта, Кипар, Словенија, Чешка, Летонија, Република Словачка, Мађарска, Пољска, Литванија, Естонија.

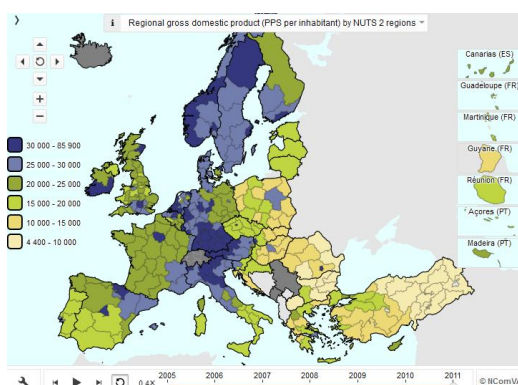

Слика 1: Број особа по домаћинству у ЕУ 2013.⁸

Извор: Eurostat.

Слика 2: БДП по становнику по регионима у ЕУ 2011.⁹

Извор: Eurostat.

Поред економских фактора, на величину породице утичу и културни фактори, а међу њима се истиче степен образовања. Подаци показују да се образованији пре опредељују за нове форме заједница и да у просеку имају мање деце (Musick, Brand & Davis 2012). Такође, регистрован је трансфер културног обрасца, тачније, једном формирана форма породи-

⁸ Земљама ЕУ су додате Турска и Македонија, а недостају подаци за Исланд, Лихтенштајн и Швајцарску.

⁹ Земљама ЕУ су додате Норвешка, Турска и Македонија, а недостају подаци за Исланд, Лихтенштајн и Швајцарску.

чног живота, иако у основи одређена структуралним условима друштвеног окружења у којем настаје, наставља аутономно да се шири. Најпре непосредно, у најближим социјалним круговима и истој временској тачки, као утицај понашања одређених појединаца или парова на друге, а са устоличењем у неким слојевима и посредно, без просторног и временског ограничења. Пример за то је истраживање процеса ширење кохабитационих заједница у земљама ЕУ које је показало да је ова форма „заразна“ и да се брзо шири (Nazio 2008).¹⁰

У Србији је ситуација у односу на ЕУ знатно другачија. Две структуралне препреке се појављују процесу индивидуализације породичних форми. На једној страни је претпоставка да су ратна разарања на тлу бивше Југославије током деведесетих година XX века и период одблокиране трансформације након 2000. године који није донео значајно повећање квалитета живота нити пропагирано друштвено благостање, активирали сродничке мреже као стратегију преживљавања породица (Милетић–Степановић 2011: 109), а на другој страни, патерналистички културни обрасци утиснути и у породични систем и “интернализована инфантилизација” (Томановић и Игњатовић, 2004: 60), укупно су довели до озбиљног ограничавања, а у неким аспектима и блокирања, процеса индивидуализације породичног живота.

Овакво стање породичне структуре у Србији је донекле видљиво у заступљености проширених породица. Према анализи различитих извора података, ауторка Милетић–Степановић (2011: 107) закључује да је удео проширених породица у укупној породичној структури у Србији између 25–30%. Донекле је изненађујуће да проширена породица има веома високу заступљеност у урбаном типу насеља (од укупног броја проширених породица 40% живе у модерним насељима), тј. “да постоји социо-просторна инконзистенција, чиме се доказује постојање рурбаног обрасца трансформације, који брише разлике између традиционалних сеоских и модерних градских насеља у Србији током постсоцијалистичке трансформације” (ибид: 110). Поред тога, важно је поменути и податак о генерацијској дубини вертикално проширених породица у Србији у чијој породичној структури доминирају вертикално проширене породице (ВПП) у којима живе три генерације ($\frac{3}{4}$ од укупног броја), две генерације чине 13%, а најмањи је број оних у којима живе четири генерације (6%). И друго поменуто истраживање је показало да се услед велике стамбене оскудице и зависности младих од стамбеног ресурса њихових родитеља, активирају стратегије које се ослањају на традиционалне обрасце (породичне и сродничке мреже) и потискују стратегије које воде индивидуализацији породичног живота (Томановић и Игњатовић 2004).

---

¹⁰ Више о овоме у поглављу о новим породичним формама.

Перспектива развоја диференцираних идентитета у оваквим породичним просторима је врло ограничена, јер је у оваквом типу породица притисак за уједначавање дневних ритмова израженији, затим, нема ни превише могућности за индивидуализовањем просторија, па тиме ни неограничене могућности да се у ограниченом, али личном простору, ради на његовом остваривању. С друге стране, густа генерацијска структура у породици може бити подстицај за изоштравање различитости, али је сва прилика да ће се до тога пре доћи кроз конфликтне стратегије.

Занимљиво је погледати како изгледа генерацијска дистинкција у породицама у Србији када се пође од укуса, културних потреба и образаца културне потрошње. Употреба нових технологија има дистинктивно обележје јер их генерације користе као средства за културну потрошњу, комуникацију и информисање на различите начине што пре води ка раздвајању неголи спајању унутар породице. Преференције телевизијске публике су јасно генерацијски одређене, па млађе генерације на телевизији првенствено конзумирају забавне садржаје а старијим генерацијама она представља извор информација. Према истраживању извршеном 2005. године, најмлађој генерацији (од 18 до 30 година старости) омиљени телевизијски садржаји су музички програм, спортски програм и филмови, генерацији од 31 до 45 година су, поред ових програма, на листи омиљених још и документарни програм и *talk shows*, док старијим генерацијама, од 46 до 65 година и генерацији која прелази 65 година, вести представљају најважнији део телевизијског програма (Цветичанин 2005: 78). И читалачка публика се генерацијски разликује па не постоје новине које наглашено читају сви у кући (Секулић 2010: 101).

Генерацијски фактор се појавио као изузетно важан и у дистрибуцији укуса. Поменуто Цветичаниново истраживање укуса, потреба и навика грађана Србије из 2005. године показало је доста јаку везу између старости испитаника и њихове припадности типовима укуса ($\lambda = 0,166$), а даљом анализом аритметичких средина и варијансе (ANOVA) установљено је да је “у Србији просечна старост испитаника који припадају фолклорном укусу 56 година, док су две најмлађе групе – групе испитаника са урбаним укусом (просечна старост 30 година) и са рурбаним укусом (просечна старост 36 година). Испитаници са конвенционалним укусом (са 43 године) и елитним укусом (39 година) се налазе, по старости, између ових група. Веза између старости испитаника и њихове припадности одређеним типовима укуса је $Eta = 0,551$ (што је веза јача од свих других веза између типова укуса и социо-демографских варијабли, укључујући ту и везу са образовањем испитаника и образовањем њихових родитеља)” (Цветичанин 2005, 209–210).

Иако је технолошка опремљеност домаћинства у Србији на солидном нивоу (у односу на земље ЕУ-28 где је, на пример, 2006. године 59%

домаћинства поседовало компјутер,¹¹ у Србији је 2010. године проценат домаћинства која су поседовала компјутер износио 73%), употреба рачунара и интернета има значајне генерацијске разлике (Секулић 2010: 99). У Европској унији су такође уочљиве генерацијске разлике у употреби интернета. Када се погледају подаци о употреби интернета према генерацијским групама у ЕУ-27 у 2010. години, врло је јасна разлика: у категорији становништва старости од 16–24 година је 90% корисника, у генерацији између 25 и 54 година таквих корисника је 73%, док је у најстаријој популацији од 55–74 година 37% интернет корисника. Подаци из истог истраживања нам показују да се генерацијске разлике подједнако исказују и према сврси у коју се интернет користи, па тако најмлађи у мањој мери користе интернет за читање вести и новина од друге две категорије, док на другој страни у знатно већој мери употребљавају интернет за учење и тражење информација о курсевима (Eurostat 2010: 3).

Закључак је да је генерацијски јаз присутан у разним областима породичног живота и да вероватно представља највићи изазов складном породичном функционисању јер захтева синхронизацију врло различитих животних пракси и потреба. Ово је нарочито важно у Србији због чињенице да је индивидуализација породичног живота “блокирана” социоекономским околностима и да се млади не могу тек тако упустити у пројекат самосталног живота па су у већој мери присиљени да породицу планирају у ширим породичним системима што фактички значи живот у породици која броји више генерација.

Род – послови, интересовања и идентитети

Питање родних односа у породици је одувек стајало на антагонистичко-солидаристичком континууму. Доминантна слика неоспорне доминације мушкараца над женама у свим формама заједнице, која је деценијама преовладала, али и потврђивана различитим истраживањима, доводи се у питање од стране појединих савремених аутора који тврде да глобално тржиште идеја и добара поспешује облике индивидуализма који нагрizaју патријархат и традиционалне ауторитете, као и да се могу регистровати ефекти феминистичких покрета кроз континуирану тежњу жена да промене породични живот, тачније своју улогу у дому и породици (Castells 2010). Овој аргументацији се придружује и Ги-

---

¹¹ Новији подаци за проценат домаћинства који поседују компјутере још увек нису доступни, али су зато доступни подаци за број компјутера по домаћинству у ЕУ-28 и он у 2014. износи 4 компјутера по домаћинству (Еуростат: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=isoc_ci_eu_h&lang=en)

денсова према којој су интимност и односи једнакости све заступљенији захваљујући ширењу демократских принципа кроз њихову имплементацију у личне животне курсеве (Giddens 1992).

А управо насупрот овом становишту стоји аргумент да су процеси демократизације друштава југоисточне Европе, трансформација социјалистичких друштава из командно-планске економије у либералне демократије са тржишним економијама, створили амалгам елемената прошлог и настајућег система који има негативне последице на укупан социјални положај жена. Националистички, политички и црквени дискурси представљају жене као мајке нације и смештају их у сферу приватног са традиционалном улогом домаћице и брижне мајке и супруге (Brunnbauer, 2010).¹² Поред тога, многа истраживања показују да жене и у западним друштвима, управо онима где је објективно једнакост између полова на највишем нивоу, и даље обављају већину кућних послова упркос формално пропагираној потпуној родној једнакости. Штавише, неки аутори иду даље и говоре о томе како је једнакост партнера већ достигнута у истополним везама јер оне нису оптерећене предбрачним институцијама и нормама хетеросексуалне везе које у већини случајева фаворизују мушке позиције и улоге (Weeks, Hearphy & Donovan 2001).

Поред ове нормативне произведене родне неједнакости, могуће је говорити и о различитим погледима жена и мушкараца на брак и брачну везу, који су са своје стране и сами плод постојећих друштвених и културних норми. Иако се у савременим друштвима инсистира на слици брака који проистиче из романтичне љубави и њу генерално усвајају и жене и мушкарци, девојке су ипак изложеније моделу који се базира на романтичним осећањима, оданости једном мушкарцу и рестрикцији таквих осећања према мушкарцима који су у вези (Simon, Eder and Evans 1992). Студија о значају романтичне љубави за брак с краја деведесетих је тестирала хипотезу о већем вредновању романтичне љубави у друштвима где је сексуално искуство пре брака дозвољено за оба пола него у друштвима где је оно забрањено. Резултати су показали да је ова хипотеза емпиријски одржива само у случају женског рода јер тип забрана које

---

¹² Лош положај жена у овим друштвима, према наведеном аутору, се великим делом може објаснити задржавањем комунистичких и традиционалних вредности, на једној страни, и уливом неолибералних парадигми, на другој. Брунбауер не изоставља и позитивне последице комунистичког наслеђа по родну равноправност које пост-комунистичке земље ставља испред других земаља сличног или истог нивоа економске развијености. Ипак, треба прећи од формалних и законских претпоставки родне једнакости ка фактичкој једнакости и еманципацији – једнак положај на тржишту рада, исти радни услови, већа заступљеност жена у политици и на кључним државним позицијама, поспешивање индивидуалности, повећавање избора у свим сферама, итд.

се односе на женску сексуалност омогућавају предвиђање значаја који ће одређено друштво придавати романтичној љубави као основи брака. Специфичније одређено, у друштвима у којима постоје сексуалне слободе само мушкараца, романтична љубав се не рангира високо као критеријум за добар брак, док се таква слика мења у друштвима у којима је секс пре брака забрањен за оба рода, тј. где постоји родна једнакост по том питању – у њима се романтична љубав високо рангира, што све води ка закључку да сама забрана секса пре брака не доводи до развоја романтичне љубави, већ таквом развоју води само забрана секса пре брака женама (de Munck & Korotayev 1999: 272–273).¹³

Новије истраживање перцепције брака од стране жена које су у дугим везама и планирају брак показује да идеал романсе опстаје, али не у оном стереотипном моделу, већ се стапа са реалним погледом. То ће рећи да жене нису програмиране културним нормама тако да на везу и брак гледају искључиво романтично, већ да би се пре могло говорити о реалистичном погледу. Прецизније, важност романсе је видљива у начину на који оне своје реалистичне описе интерпретирају као романтичне. Стога су жене у стању да одрже заједно и реалистични поглед на удају и културну перцепцију романтичног брака, иако је ово друго неконзистентно са њиховим личним искуствима (Fairchild 2006).¹⁴

---

¹³ Још једна занимљивост је статистички потврђена веза између родне поделе рада и вредновања романтичне љубави. Истраживање на узорку од 55 култура где доминирају вишегенерацијска домаћинства показало је да већа родна неравнотежа у подели рада кореспондира са већим значајем романтичне љубави за брак, што аутори објашњавају тиме што у друштвима где постоји стриктна подела рада супружници зависе једно од другог па романса није потребна како би се очувала веза, док у друштвима где је економска зависност партнера ниска, романтична љубав, између осталог, служи оснивању и очувању брачне везе (Mascia-Lees & Black, према Sorrell, 2005: 22).

¹⁴ Сумирајући начине на који жене које се спремају за удају представљају своја схватања љубави и брака, ауторка долази до неколико закључака. Испитанице које су укључене у ритуал који је у великој мери романтизован, не говоре о браку и брачној љубави романтичним језиком. Ово је изненађујуће с обзиром на то да су све жене субјекти и америчке културе која вреднује романтичну љубав и идеализоване романсе “предудајне” културе (*prewedding culture*). Њихова схватања љубави и брака, заправо, су комплексна; оне одбацују идеал романсе и инкорпорирају га у своје реалистичне описе љубави и брака. Оне то раде тако што световна искуства и очекивања интерпретирају као “романтичне” аспекте успешне брачне везе, што значи да жене интерпретацијом трансформишу свакидашње, реалне аспекте брака у врло значајне, романтизоване кључеве за успех у браку. У том смислу, жене су привржене културној перцепцији брака као романтичног, иако остају скептичне према идеалу романсе (*romantic ideal*) (Fairchild 2006: 18).

Преглед истраживања у Србији у последњих педесетак година показује да је родна подељеност улога у домаћинству једнообразна појава и да се временски репродукује, без обзира на државно уређење. Педесетих година прошлог века у Београду је спроведена анкета међу женама запосленим у „Галеници“ која је показала да запослене жене и даље обављају већину кућних послова: чак 63% испитаница је обављало све кућне послове, док готово половина мушкараца није обављала ниједан посао у кући, конкретно ти супружници никада нису учествовали у кувању, сређивању, прању и пеглању веша, а само 5% је учествовало у чувању деце. И према истраживању спроведеном у социјалистичкој Југославији 1989. године положај жена у породици је био истоветан – и даље је огроман проценат жена (70%) обављао све кућне послове (према: Исић и Додић 2011: 171). Још једно истраживање, новијег датума, показује да су жене и даље ексклузивне извршитељке кућних послова: према исказима младих у Србији, мајке у њиховим домовима обављају већину кућних послова, па су тако у 60% случајева запослене око чишћења стана и куповине намирница, а у 90% кување главног obroка. Индикативан податак овог истраживања јесте да девојке троструко чешће помажу мајкама генерално у обављању кућних послова, а вишеструко чешће у обављању кућних послова као што су кување, пеглање и прање судова (Томановић и Игњатовић, 2004: 50-51). Ово говори о преношењу родног обрасца на млађе генерације и репродукцији неједнаке родне поделе послова у домаћинству. Другим речима, на неприметан начин се девојке регрутују и оспособљавају за преузимање традиционалне женске улоге у кући. Тиме се на велика врата враћа релевантност феминистичке перспективе о доминацији мушкараца над женама оствареној кроз “препуштање” кућних послова и њихову невидљивост у економском вредновању те врсте рада. Експлоататорски брачни однос се огледа у мушком бесплатном уживању у резултатима женског кућног рада. Симболички изражај ове поделе је различитост родних идентитета и њихова активација у породичном простору. Иако пребацивање проблема у област културе здраворазумској логици ублажава супротности и чини их “природним”, управо нам сагледавање проблема у симболичкој равни обезбеђује и чврст основ за његово превазилажење као конструисане различитости и компатибилности родних улога.

Иако је традиционаним и неразвијеним друштима преовладава патерналистички образац у породичним односима, флуидност постмодерних животних стилова развијених западних друштава, подстакнута културом индивидуализма, продукује пројекте појединаца усмерене ка аутентичном осмишљавању идентитета комбинацијом професионалних, естетских, родних, друштвених одредница, и то кроз непрестану праксу саморефлексије испуњену процесима самоконтроле, самокорекције,

самопрезентације. Конструисана на овим принципима, „чиста веза“ (Giddens 1992) се ослобађа рецидива прошлости и оријентише ка невидљивом уговору равноправних партнера којим се продужавају индивидуални пројекти и која опстаје све док је плодотворна и подстицајна самопројектима партнера. С обзиром да је апсолутизам појединачног пројекта немогућ, смисленост самопројекта је дата у релацијском, па се веза третира као контекст личног прогреса који узима у обзир и другог, као и место где се самопројекти комплементирају. Спознаја важности друге особе за процес самоизграђивања и самоостваривања омогућава оправдање да се појединци вези посвете и предају, да се једно према другоме одреде у релацијама интимности. Међутим, вера у везу и њен потенцијал није трасирана романтичним идеалима традиционалног духа, већ се у њу уграђује извесност коначности, дакле, елиминише се идеја савршеног партнера који ће имати тај статус током целог живота и имплементира рационални поглед на брачну везу као нестабилну и пролазну. Питање је који слој друштва поседује објективне предуслове за овакав идентитетски пројекат и да ли он има специфичан склоп социјалних карактеристика. Да ли су то млади, високообразовани, насељени у урбаним центрима Европе, просторно врло покретљиви, који окупирају високоплаћене и атрактивне професије? Одговор Штулхофера и Миладинова је да, иако је овај животни стил изворно везан за узак друштвени слој, чињеница да професионална активност те друштвене групе чини окосницу савременог система власти, са значајним утицајем на обликовање популарне културе, са ореолом успеха који је окружује, представља модел живота који превазилази своје социјалне креаторе и носиоце и постаје привлачан популацији „изван“, који опонашајући жељени образац „мењају сценографију и драматургију интимне свакидашњице“ (Штулхофер и Миладинов 2004: 17).

Проширење подручја породице – нови облици заједничког живота и сукоби око дефинисања породице

На трагу ширења образаца партнерског живота, можемо говорити и о кохабитационим заједницама које бележе константан раст на подручју Европе, како у развијеним тако и у мање развијеним деловима (иако је у њима раст спор). Наиме, снажан раст кохабитационих заједница као алтернативног начина живота младих парова у теорији је често описиван као најдраматичнија промена у породичном животу последњих деценија. Најновија истраживања показују да је ширење ове форме заједничког живота у Француској, Источној Немачкој и Западној Не-

мачкој забележено у свим истраживаним генерацијама, и то не само између различитих временских целина, већ и у оквиру њих. Међу најмлађом генерацијом преко 85% жена у Шведској, 75% у Француској и око 50% у Западној, а 40% жена у Источној Немачкој практиковале су кохабитацију пре него што су ступиле у први брак (Nazio 2008). Треба рећи и то да је средином деведесетих у Шведској, Данској, Норвешкој и Источној Немачкој преко 40% жена имало прво дете у кохабитационој заједници, док је тај проценат у Шпанији, Италији и Грчкој био испод 10% (Kiernan 2002). Главни налаз истраживања кохабитационих заједница у Европи јесте да је та форма заједничког живота „заразна“ и да облик њеног утицаја од државе до државе зависи од њиховог институционалног оквира и фазе у којој је процес ширења. Штавише, потврђено је да, и поред социјалних и економских услова које могу погодovati кохабитационим заједницама и бити подстицајни за појединце да се одреде за излазак из куће и независан живот, ова промена у понашању појединаца условљава промену социјалних норми јер су нормативни стандарди као и ставови према прикладности и ефикасности кохабитације повезани са преовладавањем ове праксе. Другим речима, већа стопа кохабитационих заједница значи и бржу промену друштвених норми. Културолошке промене у перцепцији кохабитације могу отићи толико далеко да спољашњи и интринзични фактори не могу спречити пораст броја кохабитационих заједница (Nazio 2008: 162–164).

Још једно учртвавање линија које би да прошире подручје дефиниције брака и породице и око којег се води спор, јесте питање позиције хомосексуалних бракова и породица. Иако је феномен одувек познат човечанству, форме под којима му је дозвољена егзистенција нису биле тако слободне и неограничене. Напротив, тек се у скорашњој историји покренуло питање стриктније регулентације овог облика партнерства и његовог грађанског статуса. Генерално, у Европи је присутан раст подршке геј браковима и она је 2006. године за ЕУ-25 износила 44% (највећа подршка је у Холандији – 82%, а најнижа у Летонији – 12% подршке), док је подршка за давање могућности да истополни парови усвајају децу знатно нижа: у ЕУ-25 просек износи 32% – на самом врху је опет Холандија са 69% подршке, а на дну Пољска са 7% подршке (Eurobarometer, 2006). Поред подршке јавног мњења, још важнија је чињеница да је и број чланица ЕУ које легализују хомосексуалне бракове у порасту и да има значајних помака у законима тих држава поводом старања о деци из претходних бракова или усвајању. На пример, 2003. године, истополни бракови су били легални само у две земље ЕУ, у Холандији и Белгији. Данас су геј бракови легални у Данској, Холандији, Белгији, Шпанији, Исланду, Португалији, Француској, Луксембургу, Великој Британији (Енглеској, Велсу и Шкотској, али су забрањени у Северној

Ирској).¹⁵ Када је реч о усвајању деце, оно је тенутно дозвољено истополним паровима у следећим земљама Европе: Белгија, Данска, Француска, Исланд, Луксембург, Холандија, Шпанија, Шведска, Велика Британија. Треба још додати да се неколико социо-демографских карактеристика појављује као детерминанта различитог одношења Европљана према гејевима и лезбејкама. Прецизније, жене, високообразовани појединци и млађа популација, нерелигиозни и следбеници левог политичког крила су категорије које у већој мери подржавају легализацију истополних бракова и могућност усвајања деце истополних бракова у Европи (Gallup Europe 2003).

Насупрот овом делу популације која даје подршку истополним паровима и породицама, затим невладиним организацијама, левици, либералним социјалним покретима који промовишу идеју прихватања различитости, подршке сексуалним мањинама и проширења дефиниције партнерства и породице, стоје конзервативне друштвене групе и организације које се активно ангажују по питању одбране традиционалне дефиниције брака и породице. Црква, десница и националистички покрети се залажу за очување "јединственог" погледа на породицу и брак, а то је да је брак света институција у коју могу да ступе само мушкарац и жена како би формирали породицу на бази биолошке комплементарности полова, репродукцијом и продужењем врсте.

Религија је традиционално језгро из којег потичу предрасуде према хомосексуалности, а верници који су у већој мери привржени религијским догмама и пракси исказују већу нетолерантност према хомосексуалности и геј браковима. Потребно је додати да однос према хомосексуалности и истополним браковима није потпуно исто питање, иако су тесно повезани; отпор међу религиозним људима је у сваком случају већи када је реч о браку неголи о хомосексуалности, а још је мања подршка давању права да истополни парови усвајају децу (Sherkat et al. 2011; Scheeperees, Te Grotenhuis & Van der Silk 2002; Treas 2002; Scott 1998; Gallup Europe, 2003).

Све ово узето у целини илуструју потврђене хипотезе да са променом вредности од традиционалног, ауторитарног, патерналистичког обрасца ка демократском, постмодерном, на друштвену сцену ступају већа толеранција према ЛГБТ особама, једнаким правима и различитим

---

¹⁵ И у Америци се од 2004. године бележи константан раст подршке геј браковима и међу мушкарцима и међу женама, па се тако број мушкараца и жена који дају подршку овој форми брака повећао за нешто више од десет посто у периоду од 2004–2012; за жене је тада износио 51%, а за мушкараце 42%. Извор: <http://thesocietypages.org/socimages/2012/05/13/support-for-gay-marriage-rising-in-every-demographic/>, pristupljeno: 12. 1. 2018.

културним традицијама (Inglehart 2008), затим хипотеза да економско благостање, политичка стабилност и легалност истополних бракова представљају позитивне подстицаје прихватању истополних бракова и породица¹⁶ (Hooghe & Meeusen 2013). Тренду повећања позитивног става јавности према ЛГБТ браковима доприносе и проактивнистички покрети који се политичком борбом залажу за социјално побољшање положаја ЛГБТ особа – правну препознатљивост њихових веза,¹⁷ недискриминативни однос цивилних и религијских организација итд. (Kollman 2007).

Још један покушај ка проширењу дефиниције породице и подручја друштвеног живота које она обухвата јесте борба за легално препознавање и признавање статуса транссексуалних породица. Поводом тог питања по важности се истичу: Принцип број 3 УН Цогџакарта принципа, донет на УН скупу 6–9. новембра 2006. године, који треба да служи као примарни принцип у тумачењу одредаба о људским правима и којим се прописује да “ни један статус као што је брак или родитељство, не сме да буде узет као аргумент за спречавање правног признавање родног идентитета ни једне особе”; три пресуде међународних судова које се односе на породични статус транссексуалих особа. Прва пресуда, донета 2002. године од стране Европског суда за људска права у Стразбуру, утврђује право на брак у складу са новостеченим полом. Друга, коју је донео Европски суд правде у Луксембургу 2004. године, оспорила је могућност дискриминације транссексуалних особа које желе да ступе у брак на основу њиховог промењеног пола јер родно дефинисана одредба која људе дели на мушкарце и жене не мора да се тумачи искључиво на основу биолошких критеријума. Трећа пресуда, коју је такође донео Европски суд за људска права у Стразбуру, потврђује да после промене пола транс-

---

¹⁶ Економско благостање мерено је висином БДП, а политичка стабилност дужином демократске традиције за период од 1919. до 2012. Што се тиче односа између постојећих закона према партнерству и истополним браковима, на једној страни, и прихватања истополних бракова, на другој, показало се да је највећа толеранција грађана ЕУ земаља према истополним браковима у оним земљама у којима је он већ легалан, затим следе земље које су регулисале неке форме партнерства између особа истог пола и на крају су земље у којима је забрањен истополни брак и где није препознато никакво ванбрачно партнерство особа истог пола.

¹⁷ Многобројни дискусије и пројекти су се појавили са циљем да се омогући усвајање деце и старатељство особама које живе у истополним заједницама, а нови закони који би се донели у ту сврху би заправо само легализовали многе постојеће случајеве гејева и лезбејки који су или усвојили децу или су добили старатељство над својом децом из хетеросексуалних бракова а тренутно живе са партнерима истог пола. Проблем је у томе што њихови партнери немају легалан статус родитеља (Gallup Europe, 2003).

сексуална особа наставља са донекле ограниченим родитељским правима (Мршевић, 2013). Дакле, узети заједно трећи принцип и пресуде европских судова афирмишу право трансексуалних особа да ступају у брак и оснивају породице и тиме инаугуришу нужност да се на брак и породицу више не може гледати са позиције биолошки детерминисане хетеросексуалне везе мушкарца и жене, већ да нови аспекти породичног живота захтевају и промену законодавства и пажљивије одређивање према грађанским институцијама брака и породице.

Још даље у будућност иде идеја о породици базираној на могућностима генетског инжењеринга. Наиме, генетски детерминисана прича о породици коју чине муж и жена који преносе своје гене на биолошки рођену децу чини континуитет обичаја више генерација западног друштва који се схвата као нормалан. Она нам још говори о томе да је дете плод срећне везе заљубљеног пара који у неком тренутку ступа у брак, важности крвног сродства и блискости сродничких веза, као и залагања родитеља да свом рођеном детету пруже најбољи могући живот. Највећа опасност овој причи јесте она о клонирању, којом се укида прича о срећном пару и значају сексуалног односа за стварање новог живота. Како пише Макги (2002), насупрот "пуританској идеји о етици родитељства и друштва", "причи о птичицама и пчелама" и погрешном схватању везе између "институције породице и сексуалне праксе", стоји прогресивно сазнање у области људске генетике која улази у корпус медицинске дијагнозе, услуге и робе које се могу добити и над којима је могуће стећи власништво, те је важно да друштво продукује нове приче о породици, више налик онима о осморкама и седморкама, плански осмишљеним а не случајно добијеним, али и још важније, биће потребно да друштво одреди институције којима треба поверити "преуређење породице у ери све већег развоја репродукције, генетике и клонирања" (Макги 2002: 371). По овом становишту, културолошка репродукција обичаја стварања породице суочена са технолошким развојем мора да редефинише постојеће обрасце и обезбеди флексибилнији приступ у схватању породице, али се и озбиљније одреди према институционалној контроли и управљању новом формом репродукције лишене сексуалног односа и пројекције нових живота.

Наслањајући се на важност приче, тј. наратива, потребно је поменути и теоријску позицију која сажима све нове форме породичног живота кроз идеју о породицама по избору. Промене које се дешавају у структури и форми породичног система налазе свој израз и у причама које доводе у питање конвенционално схватање породице и које уједно представљају трагање за новим. Нехетеросексуални појединци путем прича о породици заправо артикулишу свој идентитет, исказују своје потребе, дефинишу релације и тиме пружају оквир за обликовање породичне форме која ће прихватити њихов животни стил и дати смисао њиховој

егзистенцији. Породице по избору су оне које у неком смислу преузимају улогу традиционалних породица које нису спремне да прихвате нове сексуалне и културне праксе. Алтернативни модуси постојања, изражавања сопства захтевају шири легитимизацијски оквир, *socium* кроз који се појединци остварују, који су једним делом њихов *raison d'être*. Тако, геј, лезбејке, трансексуалне особе, бисексуалци/ке своје биолошке породице које су непријатељски одређене према њиховим идентитету не сматрају „правом“ породицом, већ породицом сматрају оне социјалне групе које испуњавају „обавезе“ породице: континуитет, емоционална и материјална подршка, висок степен поверења и залагања итд, а то су заправо групе пријатеља који их прихватају и воле, који личе са њима и ту су за њих и у добру и у злу (Weeks, Hearphy & Donovan 2001: 10).

Диверзитет породичних форми тестира доминантне идеје о породици и породичном животу, нове праксе шире подручје заједничког живота, али и претендују да окупирају власништво нуклеарне породице. Иако ће ова борба за проширење дефиниције породице опстати, то неће учитити да хетеросексуални пар и двородитељска породица са децом нестану. Штавише, оне су и даље идеал западног света, управо оног где је диверзификација породичне сфере најинтензивнија (Jamieson 2011). А то је тако јер се појединци рађају у већ постојећем систему пракси које су организоване и одређене законима, економским и културним условима, што значи да ће, на једној страни, њихов избор бити сужен постојећом понудом форми породичног живота, а на другој, њихове тежње за променама у тој сфери ће добрим делом бити одређене према моделима који постоје и који имају свестрану подршку – законску, политичку, културну, моралну (Morgan 2011).

Закључак

Можемо закључити да се поделе појављују у различитим областима породичног живота, а да сам концепт симболичких граница пружа могућност за њихову синтетичку анализу. Употребљен у сфери породичног простора схваћеног у физичком смислу, „искачу“ нам поделе на заједничке и приватне просторије или, још индивидуализованије, на просторије родитеља, деце, гостињске итд. Још важније, ту се не завршава цела ствар око поделе – само означавање и персонализација простора показује се као знатно комплекснији процес којим се кроз континуирану изградњу сопственог идентитета и његовом диверзификацијом у односу на остале укућане долази до нових идеја како треба уредити лични простор и под којим условима је могуће његово коришћење од стране других. Из вида

се не сме испустити и неопходност социјалног контекста питања поделе породичног простора, јер смо видели да у Србији доминира специфична породична форма, тзв. вертикално проширена породица, коју карактерише већи број генерација које деле исти породични простор те је потреба за уклапањем и усклађивањем личних и заједничких потреба већа, као и потенцијални спорови. Када смо томе придодали различитост културних пракси и потреба генерација, онда је овај конфликтни потенцијал постао још јаснији.

Симболичка подела простора у породици је такође установљена и у родним релацијама. Још увек је тешко говорити о тоталној родној егализацији у породици. Штавише, у неким аспектима традиционалне родне поделе изгледају као окоштана друштвена пракса чија одређеност нема добрих изгледа за промену. И даље жене обављају већину кућних послова, и даље се женска деца појављују као највећа испомоћ мајкама, као што и даље у традиционалним друштвима исти понашајни обрасци у партнерским односима немају истоветно значење за оба рода. Жене дакле и даље суверено владају домаћинствима, држећи примат у обављању кућних послова и бризи о деци, док се тек у неким средњим слојевима бележи већа заинтересованост и директна укљученост мушкараца у ове активности. Породичне родне праксе у Србији су се показале као временски кохерентне и јасно традиционално профилисане.

Свему овоме смо придодали и шире дефинисан проблем дефинисања породичног простора, као питања које форме уопште могу претендовати на своје место у корпусу породичних структура, као и које промене у партнерским, родним и старатељским обрасцима детерминишу проширење породичног поља. Анализа нових породичних форми показује да се породица мора посматрати као као процес који редефинише, обogaћује, ускраћује, синтетише или дезинтегрише саставне елементе и манифестује кроз нове форме. Ни генералне поставке о породици нису неупитне, јер, на пример, чињеница да код одређене категорије становништа, као што смо показали кроз рад у случају ЛГБТ особа, употреба појма породице превазилази уобичајено мишљење и оријентише се на особе и релације које су одувек биле категорисане као пријатељи/ске. А да овде не полазимо тек од перцепције породице која би могла лако да се сврста у област здраворазумског, већ да заправо улазимо у поље научне операционализације појма, показује то што у тим случајевима пријатељске групе преузимају улогу породице, суштински поништавајући њену функцију; другим речима, родитељи губе статус носилаца породичног живота и на њихово место долазе нови појединци који нису социјални супститути номиновани од стране социјалних институција, већ слободно одабране особе. Ово је само један пример, недовољан да у целини одбацимо идеју да ипак постоји одређена форма која доминира породичном струк-

туром. Међутим, и у случају нуклеарне породице регистровани смо диверзитет породичних пракси одређених класним, генерацијским, родним, културним факторима. Све то нам указује на чињеницу да се не ради о хомогеној друштвеној појави, која би се тек тако могла дефинисати једном за сва времена и, на основу тога, законски одредити и уредити, већ о феномену који обједињује широку варијабилност форми, живом систему непрестаног кретања и промена које треба пратити и опрезно анализирати.

На крају је потребно поменути да овим није исцпљена аналитичка могућност концепта симболичких граница у области породичне форме и породичних пракси. То је јасно могуће илустровати темама које су изостављене из рада, а које представљају област симболичких дистинкција, као на пример класне поделе породица, националне и етничке линије разликовања, па чак и професионално детерминисаних подела породичних пракси. Све ове набројане, а изостављене области симболизације различитости са конкретним социјалним консеквенцама захтевају додатну анализу, а тај захтев је још оправданији ако се подсетимо чињенице да симболичке поделе никада не иду независно од неједнаке дистрибуције друштвено релевантних ресурса, другим речима, оне су њихова културно прерађена форма.

Литература

- Beck, U., and Beck-Gernsheim, E. (2002) *Individualization: Institutionalized. Individualism and its Social and Political. Consequences*. London: Sage.
- Bell, D. (1991) "Insignificant Others: Lesbian and Gay Geographies", *Area* 23: 323–329.
- Bennett, F., De Henau, J. and Sung, S. (2010) "Within-household inequalities across classes? Management and control of money" in: *Gender Inequalities in the 21st Century: New Barriers and Continuing Constraints*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Berger, B. and Berger, P. (1983) *The War Over the Family: Capturing the Middle Ground*. London: Hutchinson & Co.
- Бобић, М. (2010) "Партнерство као породични подсистем" у: *Време породица – социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја штампа/ИСИ.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction. A Social Critique of Judgement of Taste*. Cambridge USA: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1985) "Social Space and the Genesis of Groups", *Theory and Society* 14 (6): 723–744.

- Brunnbauer, U. (2000) "From Equality without Democracy to Democracy without Equality? Women and Transition in Southeast Europe". *South-East Europe Review* 3: 151–168.
- Castells, M. (2010) *The Power of Identity – second edition*. Oxford: Blackwell.
- Crompton, R. (2006) *Employment and the Family: The Reconfiguration of Work and Family Life in Contemporary Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croll, E. (2006) "The intergenerational contract in the changing Asian family", *Development Studies* 34(4): 473–491.
- de Munck, V. and Andrey K. (1999) „Sexual Equality and Romantic Love: A Reanalysis of Rosenblatt's Study on the Function of Romantic Love", *Cross-Cultural Research* 33(3): 265–277.
- Devine, Fiona. (2004) *Class Practices: How Parents Help Their Children Get Good Jobs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eurostat 50/2010. *Internet usage in 2010 – Households and Individuals*: (Authors Heidi Seybert and Anna Lööf). dostupno na:
<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/4168041/5947493/KS-QA-10-050-EN.PDF/4ab62190-2216-4dd4-a67f-d589e007cd3e?version=1.0>
- Fairchild, E. (2006) "“I'm excited to be married, but...”: Romance and Realism in Marriage" in: *Couples, Kids, and Family Life*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Фуко, М. (2006) *Историја сексуалности 1 – Воља за знањем*. Београд: Карнос.
- Gallup Europe 2003 report. *Homosexual marriage, child adoption by homosexual couples: is the public ready?*, The European Omnibus Survey.
- Gabb, J. (2008) *Researching Intimacy in Families*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Georgas, J. K. Mylonas, A. G. and Panagioopolou, P. (2004) "Families and Values in Europe" in: *European Values at the turn of the Millennium*. Leiden-Boston: Brill.
- Giddens, A. (1992) *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies*. Stanford: Stanford University Press.
- Harris, S. (2006) „The Everyday Meaning of Marital Equality" in: *Couples, Kids, and Family Life*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Hooghe, M. and Cecil Meeusen (2013) „Is Same-Sex Marriage Legislation Related to Attitudes Toward Homosexuality", *Sexuality Research and Social Policy* 10 (4): 258–268.
- Inglehart, R. (2008) „Changing values among Western publics from 1970 to 2006", *West European Politics* 31(1): 130–146.
- Исић, М. и Гудац Додић, В. (2011) *Жена је темељ куће – жена и породица у Србији током двадесетог века*. Београд: ИНИС.

- Jackson, P. (2009) *Changing Families, Changing Food*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jamieson, L. (2011) „Intimacy as a Concept: Explaining Social Change in the Context of Globalization or Another Form of Ethnocentrism?”, *Sociological Research Online* 16 (4): 1–15.
- Jamieson, L. and Simpson, R. (2013) *Living Alone: Globalization, Identity and Belonging*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Јовановић, М. и Крстић, Н. (2014) „Рат око породице – 30 година касније у Србији”, *Наука и савремени универзитет* 3. Ниш: Филозофски факултет: 265–277.
- Kiernan, K. (2002) „Cohabitation in Western Europe: Trends, issues and implications” in: *Just living together: Implications of cohabitation on families, children and social policy*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Kollman, K. (2007) „Same-sex unions: the globalization of an idea”, *International Studies Quarterly* 51: 329–357.
- Kurz, D. (2006) „Keeping tabs on teenagers” in: *Couples, Kids and Family Life*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Lamont, M. 1992. *Money, Morals & Manners: The Culture of the French and the American Upper-Middle Class*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lamont, M. & Fournier, M. (eds.) (1993) “Introduction” in: *Cultivating Differences – Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lamont, M. & Molnár, V. (2002) „The Study of Boundaries in the Social Sciences”, *Annual Review of Sociology* 28(1):167–195.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Макги, Г. (2002) „Клонирање, секс и нове врсте породица”, *Реч* 67 (13): 369–381.
- Милетић-Степановић, В. (2011) *Проширена породица у Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- Милић, А. (2010) „Породице у класно-слојном кључу” у: *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја.
- Morgan, D. (1996) *Family Connections: An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity.
- Morgan, D. (2009) *Acquaintances: The Space Between Intimates and Strangers*. London: Open University Press.
- Morgan, D. (2011) *Rethinking Family Practices*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Мршевић, З. (2013) „Транссексуалне особе и породица – између дискриминације и инклузије”, *Темда* (јун): 57–73.

- Musick, K., Brand, J. and Davis, D. (2012) „Variation in the Relationship Between Education and Marriage. Marriage Market Mismatch?”, *Journal of Marriage and Family* 74 (1): 53-69.
- Nazio, T. (2008) *Cohabitation, Family and Society*. New York: Routledge.
- Oinonen, E. (2008) *Families in Converging Europe: A Comparison of Forms, Structures and Ideals*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rios, R. (1991) „Economic development and family size“, *The American Economist* 35 (2): 81-85.
- Roseneil, S. and Budgeon, S. (2004) „Cultures of Intimacy and Care beyond ‘the Family’: Personal Life and Social Change in the Early 21st Century”, *Current Sociology* 52(2): 135-159.
- Scheepers, P., Te Grotenhuis, M., & Van Der Slik, F. (2002) „Education, religiosity and moral attitudes: explaining cross-national effect differences”, *Sociology of Religion* 63(2): 157-176.
- Scott, J. (1998) „Changing attitudes to sexual morality: a cross-national comparison”, *Sociology* 32(4): 815-845.
- Segalen, M. (2009) *Sociologija porodice*. Beograd: Clio.
- Секулић, Н. (2010) „Породични културни капитал – културна потрошња и улагање у културу” у: *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја.
- Sherkat, D. E at al. (2011) „Religion, politics, and support for same-sex marriage in the United States, 1988-2008”, *Social Science Research* 40: 167-180.
- Simon, R, Eder, D. and Evans, C. (1992) “The Development of Feeling Norms Underlying Romantic Love Among Adolescent Females”, *Social Psychology Quarterly* 55 (1): 29-46.
- Sociological Images*: <http://thesocietypages.org/socimages/2012/05/13/support-for-gay-marriage-rising-in-every-demographic/>, pristupljeno: 11.1.2018.
- Sorrell, E. (2005) „Concept and Functionality of Romantic Love as a Martial Stabilizing Agent”, *Nebraska Anthropologist* 9: 16-25.
- Штулхофер, А. и Миладинов, К. (2004) „Крај интимности? Сувременост, глобализација и љубавне везе”, *Социологија* XLVI (1): 1-18.
- Томановић, С. (2002) „Породична атмосфера и односи генерација” у: *Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот*. Београд: ИСИ ФФ.
- Томановић, С. и Игњатовић, С. (2004) „Млади у транзицији: између породице порекла и породице опредељења” у: *Млади загубљени у транзицији*. Београд: Центар за проучавање алтернатива.

- Tomanović, S. (2004b) „Family Habitus as the Cultural Context of Childhood”, *Childgood: A global journal of child research* 11 (3): 339–375.
- Томановић, С. (2008) „Културни капитал у породици: образовање и/или школовање” у: *Друштво ризика: Промене, неједнакости и социјални проблеми у данашњој Србији*. Београд: ИСИ ФФ.
- Томановић, С. (2010) „Социјални капитал породица” у: *Време породица: социолошка студија о породичној трансформацији у савременој Србији*. Београд: Чигоја.
- Treas, J. (2002) „How cohorts, education, and ideology shaped a new sexual revolution on American attitudes toward nonmarital sex 1972–1998”, *Sociological Perspectives* 45(3): 267–283..
- Vincent, C. and Ball, S. (2006) *Children, Choice and Class Practices*. London: Routledge.
- Вулетић, А. (2002) *Породица у Србији средином 19. века*. Београд: Историјски институт/ЈП „Службени гласник“.
- Walkerdine, V., Lucey, H. and Melody, J. (2001) *Growing up Girl*. London: Palgrave.
- Weeks, J., Heaphy, B. and Donovan, C. (2001) *Same Sex Intimacies – Families of choice and other life experiments*. London: Routledge.
- Закон о ратификацији Конвенције УН о људским правима, “Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори”, бр. 15/90 и “Сл. лист СРЈ – Међународни уговори”, бр. 4/96 и 2/97; доступан на:*
http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_ujedinjenih_nacija_o_pravima_deteta.html; посећен: 12.12.2018.

Nemanja Krstić

SYMBOLIC DIVISIONS OF FAMILY SPACE

Summary: Inspired by the ideas of symbolic divisions, boundaries and struggles, paper enters the analysis of family areas in which these processes are realized in practice. The main issues under consideration are related to generational differences as the trigger for drawing boundaries, gender differentiation of family space, as well as general conflicts regarding defining family forms and ideological positions out of which one acts. Analysis of position and distribution of power is included in each area which leads to the connection of structural conditions of inequality and their symbolic processing into socially desirable norms and practices.

Key Words: Family Space, Division, Gender, Family Forms, Power.

